

СУБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТНІСТЬ І ВЧИНКОВА АКТИВНІСТЬ

О.А. Лукасевич,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Запорізького національного університету

У статті розглянуто теоретичні аспекти проблеми вчинкової діяльності особистості як психологічного механізму забезпечення реалізації її суб'єктної активності. На основі базових положень психології суб'єкта проаналізовано співвідношення понять «суб'єкт», «суб'єктна активність», «суб'єктність», «вчинкова активність». Особливу увагу приділено сучасним підходам до визначення сутнісних характеристик особистості як суб'єкта діяльності й суб'єктності як важливої функції особистості. Орієнтуючись на суб'єктно-вчинковий підхід визначено, що в основі суб'єктності лежать механізми вчинкової діяльності особистості.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, вчинок, вчинкова діяльність.

В статье рассмотрено теоретические аспекты проблемы поступковой деятельности личности как психологического механизма обеспечения реализации ее субъектной активности. На основании базовых положений психологии субъекта проанализировано соотношение понятий «субъект», «субъектная активность», «субъектность», «поступковая активность». Особое внимание уделено современным подходам к определению сущностных характеристик личности как субъекта деятельности и субъектности как важной функции личности. С опорой на субъектно-поступковый подход определено, что в основе субъектности лежат механизмы поступковой деятельности личности.

Ключевые слова: субъект, субъектность, субъектная активность, поступок, поступковая деятельность.

Сучасний стан вітчизняної психологічної науки відзначається зростаючим інтересом дослідників щодо ролі особистості в організації всіх психічних ресурсів людини в єдиний інтегральний комплекс. Цей інтерес знаходить своє відображення на рівні емпіричних досліджень, що розглядають проблеми особистісної регуляції різних видів людської активності, так і на рівні методологічних і конкретно-теоретичних розробок психології особистості. Незважаючи на широту проблемного поля таких досліджень, достатньо чітко простежуються спроби віднайти єдину методологічну основу, яка б дала змогу зіставляти результати, отримані в різних дослідницьких школах і напрямках. Останім часом як таку методологічну основу дослідники обирають суб'єктний підхід, що інтенсивно розвивається й набуває у вітчизняній психології статус суб'єктної парадигми [1].

Саме тому, метою нашого дослідження є здійснення теоретичного аналізу змісту поняття “суб'єкт” у психологічній науці, зокрема з погляду суб'єктно-вчинкової парадигми.

Психологія суб'єкта, висхідна до філософсько-психологічної категорії суб'єкта С.Л. Рубінштейна, теорії структурно-функціональної організації людини Б.Г. Ананьєва, діяльнісному підходу О.М. Леонтьєва, незважаючи на змістове розмаїття визначень суб'єкта й суб'єктності, в цілому спирається на методологічну тезу про те, що суб'єкт – це людина на вищому рівні активності, системності, автономності, творчості, а суб'єктність – всеосяжна характеристика людини, яка розкриває єдність усіх її якостей. Вирішальний внесок у таке розуміння суб'єкта зробив А.В. Брушлінський, а також його учні й послідовники [4].

Сучасні уявлення про суб'єкт у психології можна поділити на дві альтернативні позиції. Перша, родоначальником якої є Б.Г. Ананьєв, відстоює самостійність суб'єкта в системі людської індивідуальності, яка існує як підструктура поряд з індивідом і особистістю. Представники другої позиції на чолі з А.В. Брушлінським стверджують, що суб'єкт виступає як інтегральна характеристика людини в цілісності її системних властивостей [4]. Слід зазначити, що сучасні

конкретно-психологічні дослідження, що спираються на суб'єктний підхід, мають широкий діапазон варіацій розуміння феномену су'єкта.

З метою конкретизації даних теоретичних позицій розглянемо дві найбільш характерні точки зору сучасних дослідників на проблему співвідношення категорій «суб'єкт» і «особистість». Згідно з першою особистість слід розуміти як стрижневу структуру суб'єкта, що задає загальний напрямок самоорганізації й саморозвитку. Особистість, на думку Є.О. Сергієнко, визначає напрямок руху, а суб'єкт здійснює його конкретну реалізацію через координацію вибору цілей і ресурсів індивідуальності людини. За таких обставин носієм змісту внутрішнього світу людини виступає особистість, а реалізація цього змісту в конкретних життєвих ситуаціях належить суб'єкту [14].

Інша точка зору базується на філософському розумінні співвідношення субстрата й властивості. Особистість, за А.В. Карпінським, слід розуміти як стійкий субстрат, а суб'єктність як мінливу властивість особистості, обумовлену її субстратними характеристиками. Особистість, стверджує автор, спираючись на теоретичні посилання С.Л. Рубінштейна, необхідно визнати єдиною й інтегративною основою, на якій вибудовуються безліч проявів суб'єктності. Суб'єкт множить пропорційно кількості видів і форм довільної активності, які здійснює людина. Зріла й цілісна особистість має свободу вибору своєї особистісної позиції щодо плануємого виду активності – бути або не бути її суб'єктом [8].

На перший погляд обидві точки зору на співвідношення суб'єкта й особистості узгоджуються в єдиному психологічному розумінні категорії особистість як більш широкому відносно категорії суб'єкта. Однак, слід зазначити, що ієрархізація категорій особистості й суб'єкта, виступаючи одним із важливих критеріїв їх розрізнення, є найчастіше лише декларуємою, але не визначає її сутнісних характеристик. До таких сутнісних характеристик варто віднести чітко позначену А.В. Карпінським єдність і неподільність особистості й суб'єкта. Суб'єкт – це не окрема, самостійна інстанція, а особистість, яка розглядається в певній системі координат з точки зору її функціональності в регуляції активності, психічних процесів, поведінки й життя в цілому [8].

Отже, орієнтуючись на наведені методологічні й теоретичні позиції, конкретизуємо концептуальне розуміння суб'єкта. По-перше, психологічна категорія особистості є ширшою за категорію суб'єкта: особистість єдина й цілісна, суб'єкт парціален. Цілісна особистість як істотне, субстратне утворення виявляється в множинні суб'єктів, актуалізація яких знаходить своє вираження залежно від реалізуємих особистістю видів і форм довільної активності. По-друге, суб'єкт – вищий прояв особистості, проте особистість може й не виступати суб'єктом у тому чи іншому виді людської активності. Зріла, сформована особистість здійснює вибір як відносно прояву себе в певному виді активності, так і відносно міри прояву своєї суб'єктності. По-третє, особистість розподіляє свій особистісний і психічний потенціал за видами активності й здійснює регуляцію ступеню її включеності у види діяльності через зміну міри прояву себе як суб'єкта тієї чи іншої діяльності.

Наступним кроком, який необхідно зробити на шляху прояснення механізмів і закономірностей особистісної регуляції діяльності - провести теоретичне обґрунтування психологічного змісту поняття «суб'єктність», що використовується при описі особистості як суб'єкта діяльності, але не завжди в повній мірі відповідає сутності суб'єкта.

Найбільш узагальнюючим, і в той же час чітко презентуючим особистість як суб'єкта, є визначення суб'єктності, запропоноване А.В. Брушлінським. На його думку, суб'єктність – це здатність реалізовувати поставлені цілі, управляти, контролювати і оцінювати процес і результат своїх дій, тобто становлення суб'єкта – це процес освоєння індивідом смислу, цілей, завдань і способів перетворення оточуючого світу й самого себе [4].

К.А. Абульханова-Славська розглядає суб'єктність з точки зору активності й свободи діяльності людини як суб'єкта. Суб'єктність – це здатність людини співставляти й оцінювати свої можливості з об'єктивними вимогами, умовами та завданнями в цілому. Суб'єктність не є фіксованою характеристикою особистості, а може наростати й зменшуватися в процесі її розвитку залежно від зовнішніх і внутрішніх умов [1].

Суб'єктність як освоєння людиною своїх психічних процесів, поведінки, діяльності й життя в цілому є найголовніша функція особистості – стверджує К.В. Карпінський. Автор зазначає, що суб'єктність похідна від механізмів і структур особистісної регуляції людської активності. Вона виступає як змінна характеристика, вираженість якої коливається в широкому діапазоні при переході від однієї людини до іншої. Психологічним критерієм суб'єктності

визначено здатність до самодетермінації, що базується на механізмах особистісної регуляції людської поведінки.

У серії досліджень Є.М. Волкової, суб'єктність представлено через категорію «відношення», що передбачає відношення до себе як діяча [7, с. 5]. Використовуючи суб'єкт-суб'єктний підхід, автор говорить про те, що суб'єктність пов'язана з відношенням не лише до себе, а й до інших, поява даного відношення обумовлена спілкуванням з іншою людиною, яка має суб'єктність. До поняття суб'єктності входить усвідомлюваність, свобода вибору й відповідальність за неї, унікальність.

Розглядаючи динаміку суб'єктності в процесі розвитку людини, Є.М. Волкова описує дві її суттєві характеристики: по-перше, це здатність змінювати оточуючу дійсність і себе по відношенню до неї, по-друге, реалізація принципу міри перетворень і меж свого втручання. Орієнтуючись на те, що людина може передати іншій людині свої наміри, розрахувати їх наслідки, Є.М. Волкова пропонує три складові суб'єктності: здатність змінювати, вимірювати й викладати [7, с. 22].

Н.Х. Александрова ставить перед собою завдання дослідження особливостей суб'єктності на пізніх етапах онтогенезу. Тому як центральне в неї виступає поняття «суб'єкт життєдіяльності»: «Необхідною ознакою суб'єкта життєдіяльності є здатність ставити й вирішувати завдання активної адаптації до умов життя й здатність самовдосконалюватися в процесі цієї адаптації» [3, с. 17]. Суб'єкт виконує роль інтегратора всіх рівнів організації людини: індивідуального, психофізичного, психологічного й особистісного. Проте суб'єктність залишається особистісною властивістю й визначається «характеристиками її самосвідомості: переживаннями ідентичності, схоронністю функцій контролю, стійкістю й варіативністю Я-образу, рівнем самоприйняття, інтернальним типом локалізації контролю» [3, с. 17]. Підкреслюється, що прийняття себе повинно проявлятися в прийнятті себе активним діячем, що дає змогу людині прийняти зміни як у своєму фізичному обліку, так і в соціальному положенні, тобто суб'єкт має в своїй основі протиріччя між своїми можливостями й обмеженнями [3].

У працях Т.В. Прокоф'євої суб'єкт визначається як «рефлексивний спосіб існування, що характеризується наявністю й фіксацією ставлення до об'єктивної дійсності й виявляється в переважанні самовизначення над визначенням обставинами» [13, с. 18]. Суб'єкт – прояв ініціативи й відповідальності як форм активності, здатність бути суб'єктом, здатність реалізовувати різні види діяльності. У суб'єктності Т.В. Прокоф'єва виокремлює два шари: перший – загальний для всіх видів діяльності, пов'язаний із ціннісно-смісловою сферою особистості, другий – специфічен для кожного виду діяльності й складається з набору здатностей до саморегуляції в конкретних її видах [13]. Таким чином, автор намагається подолати тенденцію полісуб'єктності.

У концепції Ю.О. Варенової суб'єктність розуміється як «інтегральний процес психіки, що забезпечує адаптацію й перетворення людиною себе й оточуючої дійсності за рахунок інтеграції емоційних, рефлексивних і дієвих компонентів свого образу «Я» [5, с. 4]. Це спроба представити суб'єктність динамічною характеристикою, де змінює один одного два вказаних процеси, тобто суб'єктність з'являється тоді, коли необхідно зробити вибір, що характеризується все досконалішим набором засобів.

Розгляд людини як суб'єкта своєї життєдіяльності представлено в концепції Є.Ю. Коржової. Під суб'єктністю вона розуміє «здатність активно брати участь у процесі життєдіяльності й таким чином «вибудовувати» власне буття». Основним предметом її дослідження стала суб'єкт-об'єктна орієнтація в життєвих ситуаціях, яка визначається як «ступінь залежності внутрішнього світу від світу зовнішнього, що заключається в суб'єктній включеності в життєву ситуацію» [12, с. 17]. Є.Ю. Коржова виокремлює два види орієнтації: суб'єктну й об'єктну. Різниця між цими двома видами може бути описана, по-перше, через усвідомлюваність і неусвідомлюваність своїх зусиль для розвитку, по-друге, суб'єктна орієнтація пов'язана із споглядальним способом взаємодії з життєвими ситуаціями, а об'єктна – з діяльнісними. Є.Ю. Коржова застосовує для опису диференціації суб'єкт-об'єктних орієнтацій поняття транситуативної мінливості, транситуативної спрямованості освоєння світу, транситуативного локусу контролю, транситуативної рухливості [12].

У роботах Є.М. Азлецької суб'єктність виступає як характеристика особистості. Людину визначено «не як діяча – виконувача, а як пристрасного сценаристу своїх дій для якого властиві певні уподобання, світоглядні позиції, цілеспрямованість перетворювача. Слідом за Л.І. Анциферовою, Є.М. Азлецька виокремлює рівні розвитку суб'єктності: від суб'єкта цілепокладання до суб'єкта свого життєвого шляху. Відтак, робиться висновок про те, що

«найскладніша цілісна структура людини як суб'єкта життя розкривається лише на соціальному рівні розвитку людини як особистості» [2, с. 14]. Тому характеристика суб'єкта, на думку автора, є: відповідальність, високий рівень емоційної зрілості, здатність до внутрішнього контролю, усвідомлюваність дій, емпатія [2].

На думку А.К. Осницького, суб'єктність є здатністю до прояву суб'єктної активності, здатністю проектувати, ініціювати, реалізовувати й регулювати активність. «В основі суб'єктності лежить система свідомої регуляції людиною своєї активності: її здатності ініціювати, організовувати, а потім і реалізовувати задумане» [11, с. 316]. А.К. Осницьким була здійснена спроба операційного обґрунтування терміну «суб'єктність» у рамках дослідження організації людиною власної активності. Як вважає автор, викликано це: необхідністю саме психологічного засвоєння того, чим забезпечується активність суб'єкта, більшими можливостями операціоналізації терміну «суб'єктність» ніж «суб'єкт», можливістю прямо пов'язати суб'єктність зі сформованістю свідомої саморегуляції довільної активності людини [11].

Обговорюючи проблему критеріїв суб'єктності, О.А. Конопкін зазначає, що базовою сутнісною ознакою людини як суб'єкта свого буття є її здатність до цілеспрямованої активності, її ініціації, побудови й управління. Саме здатність до свідомої саморегуляції й психологічним критерієм людини як суб'єкта, – стверджує автор [9].

С.Д. Дерябо, продовжуючи суб'єкт-суб'єктну традицію вітчизняної психології, визначає «суб'єктифікацію» як наділення об'єктів і явищ світу суб'єктністю. В основі цього процесу, як зазначає автор, лежить прагнення людини «зробити світ своїм», створити свою реальність. Суб'єктність визначається як властивість, що розкривається в здатності суб'єкта «покласти себе в основу» екологічного світу й самого себе [6, с. 12]. С.Д. Дерябо виділяє три основних властивості людини, у яких конкретизується суб'єктність: самовпорядкування, самоспричинення, саморозвиток. Уточнюється структура суб'єктності: людина пізнання, людина відношення, людина перетворення. Відповідно в процесі суб'єктифікації виокремлюються три сторони: гносеологічна (вважати суб'єктом), аксіологічна (ставитися як до суб'єкта), праксіологічна (вчиняти як із суб'єктом) [6].

Таким чином, незважаючи на змістовне різноманіття висловлювань дослідників, які займаються проблемою суб'єктності, відносно сутності категорії «суб'єктність», теоретичний аналіз дає змогу виявити досить високу ступінь узгодженості позицій авторів за ключовими питаннями. По-перше, суб'єктність розуміється як всеосяжна здатність, як важлива функція особистості, що заключається в оволодінні своїми психічними процесами, поведінкою, діяльністю й поєднання всіх своїх якостей у єдиний функціональний комплекс. По-друге, суб'єктність – це здатність особистості співвідносити себе із зовнішніми й внутрішніми умовами життя, здатність до перетворення діяльності. По-третє, суб'єктність – не константна, а змінна величина, що варіюється як в різних особистостей, так і в однієї особистості в різних умовах життєдіяльності. По-четверте, в основі суб'єктності лежать механізми й структури свідомої регуляції діяльності й саморегуляції особистості.

Поєднуючи викладене вище в єдину логічну лінію, пропонуємо при розгляді проблеми визначення вищих рівнів прояву суб'єктності звернутися до категорію вчинку. Як зазначає автор вчинкового підходу А.В. Роменець, «будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні й розвитку тяжіють до одного з визначень учинку, а сама вона прагне утвердитися в ролі його суб'єкта». Відтак, кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності [10, с. 7].

Погоджуючись із думкою українського вченого В.О. Татенко, який розробив і запровадив у сучасній психології якісно нову суб'єктно-вчинкову парадигму, щодо вчинкового довизначення людини як суб'єкта життєдіяльності, конкретизуємо поняття суб'єкта й суб'єктності. Бути суб'єктом свого психічного, духовного життя, з точки зору В.О. Татенко, означає «жити по суті», автентично, у внутрішній злагоді із собою [10, с. 335]. Суб'єктність визначається як сутнісна характеристика внутрішнього духовного світу людини. Психологічними критеріями суб'єктності виступають: здатність воліти бути людиною й самою собою, хотіти й могли обстоювати своє право на людське самісне існування, самовизначатись в просторі й часі свого життя, творити нові змісти та форми буттєвості, здійснювати рефлексію своїх творінь, набувати й нарощувати досвід людського буття, проектувати його нові форми та змісти [10, с. 336].

Концептуальний розгляд суб'єкта як вищого прояву особистості, як іпостасі особистості на вершині активності, системності, автономності, а суб'єктності як якісної характеристики

особистості, як важливої її функції, в основі якої лежить вчинкова активність, дає змогу впритул наблизитися до функціонального розгляду суб'єкта в його здатності організувати в єдину дієздатну систему всі внутрішні ресурси людини і всі зовнішні обставини й умови життя в кожному моменті вчинку. Вчинкова активність, виконуючи функцію психологічного механізму забезпечення реалізації суб'єктної активності особистості, а тому, визначаючи її суб'єктність і одночасно виступаючи критерієм цієї суб'єктності, є своєрідною точкою зосередження всіх основних ліній розвитку особистості.

Проведений аналіз теоретичних поглядів на психологічну сутність суб'єкта й суб'єктності в сучасній вітчизняній психології дає змогу зробити декілька концептуальних висновків, які визначають наше розуміння даних психологічних категорій і їх співвідношення із вчинковою діяльністю.

По-перше, суб'єкт є вищим проявом особистості. Особистість розподіляє свій особистісний і психічний потенціал за видами реалізуємої активності через зміну міри прояву себе як суб'єкта тієї чи іншої діяльності. По-друге, суб'єктність є важливою функцією особистості, її всеосяжної здатності поєднувати свої психічні якості й особистісні властивості в єдиний функціональний комплекс, здатність співвідносити себе із зовнішніми й внутрішніми умовами життя, здатність до перетворення діяльності й життєдіяльності. По-третє, в основі суб'єктності лежать механізми вчинкової діяльності, а психологічним критерієм суб'єктності є здатність особистості до вчинкової діяльності.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Состояние современной психологии: субъектная парадигма / К.А. Абульханова-Славская // Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / Отв. Ред. А.Л. Журавлев, А.В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 428-450.
2. Азлецкая Е.Н. Личностные и средовые детерминанты формирования субъектности личности / Е.Н. Азлецкая // Дис. канд. психол. н. – Краснодар, 2001. – 194 с.
3. Александрова Н.Х. Субъектность на поздних этапах онтогенеза / Н.Х. Александрова. - Н. Новгород: НГЦ, 2000.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта / А.В. Брушлинский. – СПб: Алетейя, 2003. – 272 с.
5. Варенова Ю.А. Исследование субъектности и ее развитие в дошкольном возрасте / Ю.А. Варенова // Дис. канд. психол. н. – Калуга, 2001. – 174 с.
6. Вачков И. В., Дерябо С. Д. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъектного подхода к групповой работе. – М.: Речь, 2004. – 272 с.
7. Волкова Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика / Е.Н. Волкова // Дис. д. психол. н. – М., 1998. – 402 с.
8. Карпинский К.В. Подходы к пониманию субъекта в психологии / К.В. Карпинский // Весн. Гродз. Ун-та. Серія 4. Психологія. – 2006. – №2. – С. 59-65.
9. Конопкин О.А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2008. - №3. – С. 22-34.
10. Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько- психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
11. Осницкий А.К. Деятельностное и личностное в проявлениях субъекта / А.К. Осницкий // Субъектный подход в психологии / Под ред. А.Л. Журавлева, В.В. Знакова, З.И. Рябикиной, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 314-324.
12. Панферов В.Н., Коржова Е.Ю. Интегративный подход к психологии человека и социальному взаимодействию людей / В.Н. Панферов, Е.Ю. Коржова // Материалы III Всероссийской научно-практической (заочной) конференции. - М.: СВИВТ, 2013. - 171 с.
13. Прокофьева Т.В. Становление субъектности подростка в учебной деятельности /Т.В. Прокофьева // Дис. канд. психол. н. – М., 2001. – 178 с.
14. Сергиенко Е.А. Континуально-генетический принцип становления субъекта / Е.А. Сергиенко // Субъектный подход в психологии / Под ред. А.Л. Журавлева,

В.В. Знакова, З.И. Рябикиной, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 50-66.